

Bilaga 1 Västmanlands läns kulturmiljöprofil

Västmanland – ett Sverige i miniatyr

Länet har en lång och mångfacetterad historia och har bl.a. beskrivits som ”ett Sverige i miniatyr” och ”ett koncentrat av Sverige”. Västmanlands län är ett övergångsland mellan det mellansvenska låglandet och bergslagens skogsområde. Malmförekomsterna, åsarna, ådalarna och den blandade naturen har haft avgörande betydelse för länets kulturhistoriska utveckling. Länet kan indelas i fyra kulturhistoriska områden: Mälar- och Hjälmabygden med storgodsens, slättbygden med äldre jordbruksbebyggelse, skogsbygden norr om denna och bergslagsbygden i länets nordvästra del. De geografiska skillnaderna inom länet har medfört olika förutsättningar för jordbruk. Mälaronrådet med bördiga jordar har gett relativt stora gårdar medan den norra delen har resulterat i mer småskaliga och diversifierade lantbruk, ofta starkt kopplade till bergsbruket.

De rika och mångfasetterade fornlämningsmiljöerna i länet visar att människor levtt och verkat i området alltsedan stenåldern. Här finns storslagna lämningar såsom bronsåldersbygden i Björksta utanför Västerås med sina talrika figurmålningar. Anundshög - Sveriges största gravhög med omgivande järnåldersbygd med skeppsättningar, kvinnliga båtgravar och boplatser utgör spår av ett rikt och välorganiserat förhistoriskt samhälle. Här passerar också den medeltida Eriksgatan förbi. Under tidig medeltid inleddes kristnandet av Västmanland, vilket länets runstenar fortfarande berättar om. Ett stort antal av länets kyrkor har också medeltida ursprung. Små medeltida stenkyrkor som har byggt till och justerats efter behov. I Västerås grundades ett dominikanerkloster på 1200-talet. Kyrkan var vid denna tid en stark samlade kraft i samhället, såväl andligt som ekonomiskt. I samband med reformationen upphörde klosterväsendet. Trots reformationen fortsatte kyrkan att ha en central roll i samhället i uppfostrande och lärande syfte. Kring de centralt placerade kyrkorna växte byar och städer fram. I dessa sockencentrum samlades kyrkan, skolan och annan samhällelig service.

Västmanlands läns strategiska läge med närhet till naturtillgångarna i Bergslagen och de goda kommunikationerna i form av åsar, vattendrag, och de stora sjöarna Mälaren och Hjälmaren bidrog till att stadsbildningar kom till stånd. Till exempel Arboga, Norberg, Köping och Västerås etablerades alla under medeltiden. Järnet, kyrkan, handel och borgerskap var viktiga komponenter i stadsbildningen i länet. Men stadsbildningen hör också ihop med kungamakten som kontrollerade skatteuppbörden och därför strävade efter att organisera handel och hantverk genom lagar och regelverk.

I Bergslagen stod den svenska industrins vagga som byggde på vad naturen gav: malm, skog och vattenkraft. Bergsbruket och järnhanteringen har betytt mycket för länets industrihistoriska utveckling. I Röda jorden, Riddarhyttan, finns de hittills äldsta kända resterna av järnframställning i Bergslagen. Järnframställningen i området påbörjades redan under 400-talet f. Kr. Under medeltiden var det fristående bergsmän som bedrev bergsbruk, oftast vid sidan av jord- och skogsbruk. Bergsmännen kom successivt att ersättas av välbemedlade brukspatroner, ofta från den burgna borgarklassen. För att utveckla brukens järnhantering och produktion inhämtades expertkunskap från andra europeiska länder. De moderna högproduktiva bruken blev dominerande. Bruken kom ofta att ingå i stora stål- och skogsföretag med gruvor, järnverk, skogsbruk, lantbruk, vattenkraft och anslutning till järnväg. Bruket blev en företagsort med en dominerande arbetsgivare och byggherre. I Sala var det istället silver som bröts ur Salberget och här återfinns Sala silvergruva. Gruvdriften inleddes senast under 1500-talet och pågick fram till 1908.

Industrialiseringen hade inte varit möjlig om det inte funnits möjligheter att försörja de människor som arbetade inom bergsbruket. Industrialismens genombrott i landet under 1800-talets senare hälft påverkade samhället i stor utsträckning. Många flyttade från landsbygden till städerna som ökade i storlek. Arbetarna med sina familjer behövde bostäder i närheten av sina arbetsplatser. I det starkt förändrade samhället under 1800-talet fick folkrörelser såsom nykterhetsrörelsen, arbetarrörelsen och frikyrkorörelserna stor betydelse för människors sociala gemenskap. Detta resulterade efter hand i en omfattande byggnadsverksamhet av såväl ordenshus som frikyrkor. I samband med industrialiseringen växte det moderna Sverige och välfärdssamhället fram. Kvinnorna började lönearbeta i allt större grad vilket medförde ökade krav på samhällsservice i form av exempelvis barn- och äldreomsorg. Denna tid är av stor betydelse för länets framväxt och har gett upphov till många offentliga moderna kulturmiljöer i form av kommunalhus, folketshus och parker, skolor och sport- och simhallar.

Den expanderande industrin hade under efterkrigstiden stort behov av arbetskraft som rekryterades från utlandet, framför allt från Finland men även från Italien, från det forna Jugoslavien m.fl. områden. Det är inget nytt för Västmanlands län som har en lång historia av öppenhet mot omvärlden. Redan de medeltida städerna exempelvis hade ett stort inslag av tyska invånare. Människor som kommit till länet har haft med sig sina erfarenheter, språk och traditioner som lämnat spår i den fysiska miljön.

Den regionala kulturmiljöprofilen är framtagen av Länsstyrelsen i Västmanland i samband med arbetet med länets byggnadsminnesstrategi år 2010. Kulturmiljöprofilen har utgjort en viktig utgångspunkt för ärenden gällande fråga väckt om byggnadsminne. Kulturmiljöprofilen har i justerad form även ingått i de treårsplaner som legat till grund för Länsstyrelsens hantering av kulturmiljövårdsanslaget under perioden 2013–2018.